

УДК 341.231.14(477):347.9

М.В. Грушко
ORCID: 0000-0002-5856-8147

Г.Ю. Гулевська
ORCID: 0000-0001-7643-8162

Г.Д. Михайлик
ORCID: 0009-0006-2456-286X

КОМІСІЇ ПРАВДИ ЯК СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТУ ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ДОСВІД ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ

Стаття присвячена аналізу концепції перехідного правосуддя, зокрема діяльності Комісії правди як складового елемента перехідного періоду. Сучасний світ, як засвідчують події останніх десятиліть, став надзвичайно нестабільним. Дослідження та впровадження концепції перехідного правосуддя допомагає визначити механізми вирішення складних питань та проблем у суспільстві держави, яка знаходиться в стані переходу від авторитарного ладу до демократії або в стані переходу від збройного конфлікту до стану миру. Не існує однозначності щодо визначення терміну та механізму перехідного правосуддя, але як інструмент досягнення миру правосуддя перехідного періоду отримало широку міжнародну практику визнання та застосування. Актуальність роботи зумовлена зростаючою потребою України у впровадженні механізмів перехідного правосуддя, зокрема в регіонах, що зазнали тривалої окупації та збройної агресії та потребують інструментів для встановлення правди, визнання страждань жертв, документування порушень прав людини та сприяння примиренню. Комісія правди є важливим елементом цього процесу, оскільки дозволяє не лише фіксувати факти минулого, а й сприяти формуванню довіри між громадянами та державою, створюючи основу для справедливого післявоєнного відновлення.

Мета дослідження полягає у аналізі міжнародно-правових засад діяльності комісії правди, оцінці їх ефективності у ролі несудових механізмів встановлення дійсності у рамках перехідного правосуддя, а також розроблення концепції моделі комісії правди для відновлення регіонів у поствоєнний період. В статті розкривається поняття та сутності комісії правди у світовій міжнародно-правовій практиці, проводиться аналіз функції та принципів діяльності комісії правди, а також їх співвідношення з національною судовою системою; окреслення можливостей для впровадження подібного механізму на теренах України, зокрема, створення регіональних моделей комісій. Для всебічного і повного розуміння суспільством необхідно досліджувати як теоретичні, так і практичні аспекти зазначеного питання. Механізм перехідного правосуддя важливий не лише в постконфліктний період чи кризових ситуаціях, вони можуть бути ефективними для суспільства і під час неактивної фази самого конфлікту. Особливістю перехідного правосуддя є його тимчасовий та надзвичайний характер зі своїми складовими елементами.

Ключові слова: збройний конфлікт, перехідне правосуддя, права людини, комісія правди, право на правду, відповідальність в міжнародному праві, примирення, несудове правосуддя, постконфліктне відновлення, постконфліктне врегулювання, дипломатія як вирішення спорів.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-83-94

Постановка проблеми та її актуальність. ХХ – початок ХХІ століття виявились складними для всього людства в різних аспектах, зокрема виникнення нових регіональних збройних конфліктів, трансформація соціально-політичного устрою ряду країн, цифрова ера суспільства, спалах пандемії та інші події. Коли держава знаходиться в стані переходу від авторитарного ладу до демократії або в стані переходу від збройного конфлікту до стану миру саме перехідне правосуддя є необхідним інструментом реалізації миробудування та забезпечення дотримання прав людини зокрема. Це непростий та не швидкий період змін. Досвід функціонування механізмів перехідного правосуддя широко застосовувався в тих країнах, де порушення прав людини призвели до конфлікту або здійснювалися такі порушення під час збройного конфлікту. Перехідне правосуддя вже отримало широку практику застосування деякими країнами – Європа, Молдова, Грузія, Велика Британія, Південна Америка, Африка, Кіпр та інші. Для України це відносна нова тема для громадського обговорення, її входження до наукового дискурсу пов'язане із можливістю її застосування в ситуації окупації та збройного конфлікту на Сході країни, що розпочався у 2013 році. Наразі її актуальність для нашої країни лише підвищилась через повномасштабне вторгнення Російської Федерації у лютому 2022 року. Одним з наріжних елементів правосуддя перехідного періоду, без якого вдасться неможливим реалізувати його досконало, є встановлення правдивої дійсності або істини, щодо подій, які відбувались у ході конфлікту.

Комісія правди – це інструмент, який, перш за все, дозволяє суспільству встановити історичну справедливість, зафіксувати факти порушення прав людини та сприяти примиренню. Важливо, що актуальність у створенні таких комісій полягає не лише у юридичній обумовленості, але і моральної реабілітації суспільства, подолання наслідків насильства та агресії та відновлення довіри між групами громадян та державою.

Методологічною основою дослідження є системні, порівняльно-правові та аналітичні методи, які будуть задіяні для комплексного огляду міжнародного досвіду країн Латинської Америки, Африки та Балканського півострову, та адаптування його до українських реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика перехідного правосуддя представлена у працях таких вчених як М. Гнатівський, О. Задорожній, О. Мартиненко, А. Кориневич, О. Уварова, Р. Додонов, О. Семенюк та інших. У правовому полі відсутнє єдине бачення змісту та шляхів реалізації підходів перехідного правосуддя, а також взаємодії елементів перехідного правосуддя на рівні державного управління.

Метою публікації вбачається висвітлення доктринального підходу та аналіз міжнародно-правових засад діяльності комісій правди, оцінка їх ефективності у ролі несудових механізмів встановлення дійсності у рамках перехідного правосуддя, а також розгляд концепції можливої моделі комісії правди для відновлення українських регіонів у поствоєнний період. Запровадження напрямків перехідного правосуддя до сфери наукового обговорення, ознайомлення громадське суспільство з його принципам та побудова належного теоретико-правового підґрунтя самого механізму перехідного правосуддя є важливим чинником до успішної імплементація заходів перехідного правосуддя в Україні.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці ХХ ст. розпочався процес появи та застосування правосуддя перехідного періоду у різних «гарячих точках» світу, яке характеризується рядом особливостями певної держави. Вживаються різні варіанти терміну «перехідне правосуддя» - «транзитивне правосуддя», «перехідна юстиція»,

«транзитивна юстиція», «правосуддя перехідного періоду», «постконфліктне правосуддя», що є порівняно новим. Тому для всебічного і повного дослідження варто зупинитися на понятійному дослідженні зазначеного терміну, а також як саме функціонує перехідне правосуддя на практиці.

Існують різні дискусії щодо того, хто вперше сформулював термін «перехідне правосуддя». В 90-х роках ХХ ст. в деяких наукових роботах вперше почали використовувати термін "перехідне правосуддя", зокрема Н. Крітца «Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes», про що додатково підкреслювали інші науковці, зокрема Р. Тайтель «Transitional Justice Globalized». Важливі події в світі також сприяли використанню вказаного терміну, одна серед них - завершення диктаторської епохи в Південній Америці, відома всім ситуація в період 1970-1990 років в Аргентині, Чилі, Сальвадорі та інших країнах. До процесу перехідного правосуддя у Південній Африці призвели події в Руанді (1994 р.), а в Західній Африку – Сьєрра-Леоне 1990- ті роки.

Ще однією великою зміною світу стало падіння Берлінської стіни (1989 р.) – це була колосальна подія, яка пов'язана з падінням соціалістичного режиму у Центральній та Східній Європі, розпадом СРСР, Чехословацької Республіки і тому в той час було багато дискусій, в яких активно застосовували термін «перехідне правосуддя».

Правосуддя перехідного періоду охоплює юридичні практики та проблеми, з якими стикаються держави та суспільства, що трансформуються, коли право використовують у двох напрямках: як засіб трансформації та як напрям трансформації. За мирної трансформації найважливіше питання – це питання історії, минулого, яке не зводиться суто до залишків або «спадку попереднього режиму. Правосуддя перехідного періоду – це конституційна проблема для нових соціальної, політичної та правової систем, що прийшли на зміну старій ситуації. Різні країни сприйняли різні підходи до правосуддя перехідного періоду, що справило результативний вплив на форму і структуру нових режимів» (Чарнота А. 2013, с. 185).

Аналізуючи згадані вище події, перехідне правосуддя можна оцінити як динамічний процес, який змінюється в цілому та у рамках конкретної держави, а тому не можна його зробити єдиним. Передбачається, що за декілька років ситуації змінюються, а з нею і підхід, і бачення ситуації, і відношення до ситуації також, що є, на нашу думку, дуже важливою характеристикою перехідного правосуддя при подальшому дослідженні вказаного питання.

В міжнародних документах вперше згадки про перехідне правосуддя були використані у Звіті Економічної і соціальної ради ООН, де зазначено було 42 принципи запобігання безкарності осіб, які винні в порушеннях прав людини, а також у порушеннях гуманітарного права, який був поданий 26 червня 1997 р. (UN Economic and Social Council, 1997).

У доповіді Генерального Секретаря «Верховенство права та перехідне правосуддя у конфліктних та постконфліктних суспільствах» 2017 р. дається наступне визначення правосуддя перехідного періоду – «повний спектр процесів, пов'язаних зі спробами суспільства знайти спільну мову щодо спадщини минулих масштабних зловживань для забезпечення відповідальності, служіння справедливості та досягнення примирення. Це може включати у себе судові та позасудові механізми з різним ступенем міжнародної участі (або взагалі без неї), а також індивідуальне переслідування, відшкодування збитків, установлення істини, інституційну реформу, перевірку та звільнення, або їхнє поєднання» (UN Human Rights Council, 2017).

Відтак, правосуддя перехідного періоду (надалі - ППП) – це сукупність процесів, пов'язаних зі спробами суспільства знайти спільну мову щодо спадщини минулих

масштабних зловживань правами людини для забезпечення відповідальності, служіння справедливості та досягнення примирення (Багінський 2019).

На що варто звертати увагу, говорячи про ППП. По-перше, це явище, яке виникає за підсумком суспільних потрясінь. Це може бути як перехід від авторитарного режиму, так і в результаті війни або збройної агресії. Надалі ми розглядатимемо аспекти ППП виключно в контексті війни. По-друге, це правосуддя встановлюється на так званий «перехідний період». Під цим мається на увазі той період, який розпочинається з завершення гострої фази війни та триває до встановлення повного відновлення прав та свобод осіб, які зазнали нехтування під час збройного протистояння. По-третє, ППП може бути ініціативою як суспільства, так і державних органів. Існує досить широка практика залучення суспільства через громадські організації, правозахисні установи, активістів та волонтерів. Саме цей момент є однією з найбільших переваг ППП, який робить його таким ефективним. Далі по тексту ми детальніше розглянемо переваги ППП у співставленні з традиційними формами встановлення правосуддя.

Характер ППП добре описують його функції, які мають досить широку номенклатуру засобів та цілей: сприяння демократизації; зменшення кількості випадків порушення прав людини; законодавче закріплення офіційних подій конфліктного минулого в офіційній версії; надання репарацій і передусім матеріальних виплат жертвам; сприяння примиренню (Багінський 2019).

Досягнення цих цілей можливе завдання реалізації чотирьох основних елементів ППП: кримінального переслідування; відшкодування шкоди (репарації); інституційних реформ та пошуку правди (Лузан Т. 2021.) Ми наполегливо рекомендуємо звернути увагу саме на останній елемент. Правда є основоположним елементом будь-якого правосуддя. Без точного знання дійсності, неможливо реалізувати жоден інший елемент ППП: неможливо притягнути до відповідальності без доказів; неможливо реалізувати компенсацію шкоди, якщо невідомо, як вона була вчинена; і так само неможливо проводити інституційні зміни без знання, що саме варто міняти. Більше того, наразі все частіше починають виділяти таке явище, як право жертв злочинного нехтування їх правами на правду. Право на правду - включає право знати правду про жорстоке поводження, яке вони зазнали, включаючи особу винних осіб та причини, які спричинили порушення. Вже існує судова практика визнання цього права у низці країн (González & Varney (eds.) 2013).

Роблячи короткий підсумок у контексті національної ситуації, зазначимо, що через вплив збройної агресії мешканці окупованих територій беззаперечно зіткнулись з численними фактами порушення їх прав. Відтак, після деокупації та у пост-воєнний період існує необхідність у реалізації концепції ППП для подолання наслідків російської агресії. Встановлення фактів дійсності буде беззаперечним аспектом ППП на деокупованих територіях. Відтак, існує необхідність у створенні спеціальних органів/організацій, які б взяли на себе функцію зі встановлення правди. У світі такі організації йменують «комісіями правди».

Дослідження історії виникнення комісій правди говорить про існування різних конотацій поняття «комісія правди». За одним з варіантів: комісія правди – це структура, створена з метою встановлення історичних подій, пов'язаних з порушенням прав людини, які можуть включати в себе злодіяння певних сторін конфлікту (військових, урядів або повстанців) (Кіщенко С. 2020, с.4).

Комісії правди та примирення, як їх ще називають, як явище виникли відносно нещодавно. Одна з перших у світі комісій виникла у 1980-х роках на теренах Аргентини, яка відходила від військової диктатури. Комісія розслідувала численні акти порушення прав людей, серед іншого: викрадення, тортури та вбивства. Основною метою було

примирення суспільства, яке було розділене диктатурою на привілейованих гнобителів та пригноблених. Діяльність цієї комісії вважають однією з найефективніших у загальній практиці (Valeria Vegh Weis. 2023). Водночас, найбільш відомою комісією є Truth and Reconciliation Commission Південно Африканської Республіки (ПАР). Вона була створена за підсумком апартеїду та була покликана розслідувати тяжкі порушення прав людини за період апартеїду, надати жертвам можливість висловитись і рекомендувати заходи відновлення суспільної довіри (Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2014).

Проте, для впровадження таких комісії на наших територіях, варто розглядати досвід таких органів, які створювались за підсумками війн. І найбільш близьким та доречним джерелом досвіду для нас може стати Балканський регіон. Югославські війни мали різноманітний характер, який в більшості випадків супроводжувався вчиненням гуманітарних та військових злочинів. Найбільш доцільний прикладом для України є Вітчизняна війна у Хорватії з наступних причин: по-перше, це була повномасштабна війна між двома державами: Хорватією та Югославією; по-друге, був присутній факт окупації території Хорватії сербськими силами, які використовували фактор сепаратизму і по-третє, Хорватія має досвід деокупації цих територій як військовим, так і дипломатичним шляхом, що є актуальним для вивчення перед створенням органів ППП в українських реаліях (Brian Grodsky. 2009). Повертаючи до теми, за підсумком цієї та інших війн було створена ціла низка комісій правди, серед яких варто виділити регіональну комісію РЕКОМ. Показовим є те, що ця комісія була створена завдяки громадській ініціативі, що сприяло кращому результату її діяльності (RECOM Reconciliation Network, n.d). Окрім цього, комісія РЕКОМ діє і досі. Це може стати у пригоді в форматі обміну досвідом, під час створення аналогічного тимчасового органу в Україні.

Загалом, з 1980-х рр. у світі було створено понад 40 комісій правди в різних куточках світу: Латинській Америці, Африці, Південно-Східній Європі, Південно-Східній Азії тощо [Transitional Justice]. Ці комісії стають важливою підваленою у перехідному періоді, допомагаючи суспільству оговтатись від потрясінь. Варто підкреслити, що більшість цих комісії створювалось як альтернатива або доповнення до судового (кримінального) правосуддя. Цей інструмент дозволяв не лише притягати винних до покарання, але й надавав допомогу жертвам, вислуховуючи їх, фіксуючи факти та виробляючи стратегії дій на майбутнє (PASE, 2007).

Зазначимо, що основоположним принципом, навколо якого створюються комісії правди, є право на правду, яке досі не було об'єктом жодної універсальної міжнародної конвенції. Проте, існує підхід, який стверджує, що таке право впливає з інших усталених прав у міжнародному праві прав людини, таких як право на захист, право на отримання та передачу інформації та право на справедливий суд (González & Varney (eds.) 2013, с.10).

Право на правду є цілком важливим компонентом, адже порушення прав під час конфлікту та репресії, зазвичай, супроводжуються таємністю їх здійснення або запереченні, тому сім'ї жертв і суспільство мають право та повинні знати істину. Дане твердження знаходить підтримку у міжнародному праві, а саме у Додатковому протоколі до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується жертв міжнародних збройних конфліктів (Additional Protocol I, 1977): у ст. 32 зазначено, що сторони, які перебувають у конфлікті, у своїй діяльності виходять з права сімей знати долю своїх родичів (Додатковий Протокол I, 1949). У ст. 24 Міжнародної конвенції для захисту усіх осіб від насильницьких зникнень зазначено, що жертвою вважається не лише зникла особа, а й будь-яка фізична особа, якій завдано безпосередню шкоду в результаті насильницького зникнення, кожна жертва має право знати правду про обставини

насильницького зникнення, про результати розслідування, про долю зниклої особи. А кожна держава вживає належних заходів з цією метою (Convention on Enforced Disappearance, 2006).

Реалізація права на правду можливе завдяки створенню, так званих, Комісій по відновленню істини. Такі комісії зосереджують свою увагу на розслідуванні таких грубих порушень прав людини, як тортури, зникнення людей, геноцид, злочини проти людяності, вбивства, а також порушень міжнародного гуманітарного права і воєнних злочинів. Вважаємо, що створення Комісії по встановленню істини має ґрунтуватися на таких принципах як національний вибір, потреба у всебічному уявленні суспільства про правосуддя перехідного періоду, на власній моделі, яка прив'язана до конкретної держави, незалежність Комісії та міжнародна підтримка.

Якщо порівнювати роботу таких комісій та судової системи, то можна виділити переваги та недоліки перших. Недоліком діяльності Комісій з правди є неможливість притягнути винних до відповідальності, шляхом застосування санкцій, неможливість примусити осіб давати свідчення комісії, що, звичайно, є прерогативою суду. Проте, явною перевагою буде виступати ефективність діяльності Комісії, адже у власних розслідуваннях вона має змогу просунутись значно далі, ніж суд. Проголошення правди для багатьох постраждалих є першим офіційним визнанням їхніх претензій і хоча б першим кроком щодо притягнення винних до відповідальності (Hayner, 2011, с. 94).

Важке питання щодо оптимальних часових рамок для актуалізації питання про «право на правду»: чи доцільно робити це вже і зараз, або ж доносити правду до населення після примирення. Місії по встановленню істини можуть виявитися придатними майданчиками для розгляду корінних причин конфлікту або репресій і порушень прав людини, оскільки вони покликані відновити справжню картину того, що відбулося, і мають повноваження для вивчення причин, наслідків і характеру грубих порушень прав людини. Хоча завдання по встановленню істини можуть бути або більш обмеженими, або ширшими, відновлення цілісної картини подій, що відбулися, завжди включає виявлення корінних причин порушень прав людини, а також фактів масових порушень таких прав. А тому оптимальні часові рамки для актуалізації питання про «право на правду» кожна країна приймає для себе самостійно.

Найбільш ефективно закріплення цього права присутнє на Американському континенті. Серед іншого, Міжамериканська комісія з прав людини та Міжамериканський суд з прав людини підтвердили, що право на правду встановлюється Американською конвенцією про права людини, відповідно до положень, що охоплюють право на справедливий суд, свободу думки та вираження поглядів та право на судовий захист (González & Varney (eds.) 2013, с.10-11). Керуючись цим, багато країн Латинської Америки на рівні судових рішень визнали право на правду як основоположне, або навіть конституційне право потерпілих.

Подібної практики на теренах Європи досить мало, що зумовлено тим фактом, що Європа не стикається з таким широким явищем суспільних криз (війни та диктатур), як Латинська Америка. Проте, як приклад в Європейській практиці, можна зазначити Резолюцію ПАРЕ №11459 «Використання досвіду «комісій правди». Серед іншого, ця резолюція визнає комісії правди як ключовий елемент ППП, окреслює їх функції, принципи та обмеження і, що найголовніше, закликає європейські держави які досі не впоралися з наслідками конфліктів чи авторитарного минулого, вивчати досвід понад 30 країн, які вже застосували механізми комісій правди, та оцінити можливість їх адаптації до власного контексту (PASE, 2007).

Відтак, розглядаючи можливість створення комісій правди в Україні, можна посилатись на цілу низку міжнародних та регіональних резолюцій, які декламують

важливість підтримання права осіб на знання правди. Саме ці міжнародно-правові акти можуть стати правовим полем для діяльності комісії.

Щодо основних принципів діяльності Комісії правди, то для ефективної діяльності комісія правди має керуватися цілою низкою принципів, які різняться в залежності від ситуації. Далі зазначимо основні принципи, які передбачені в вже згаданій раніше Резолюції ПАРЕ:

По-перше, комплексність та довгостроковий підхід. Комісія правди має бути частиною стратегій ППП, яка включає у себе цілу низку аспектів: кримінальне переслідування, механізм формування інформаційної бази для репарацій, визначення напрямків інституційних реформ та забезпечення права на правду в найширшому значенні. По-друге, зосередження на системних порушеннях, а не окремих випадках. Діяльність комісії має бути спрямована на вирішення закономірних проявів насильства, причин і умов його виникнення. Конкретні справи слід передавати на розгляд судів. По-третє, незалежність та неупередженість. Цей принцип є обумовлено зрозумілим: комісія має заручитись прихильністю населення. Для цього до діяльності комісії слід залучати громадське суспільство, правозахисників та представників інших зацікавлених сторін. Комісія має бути визнаною та авторитетною структурою. По-четверте, визнання та підтримка жертв. Фокус діяльності має зміщуватись на моральну складову: комісія не лише збирає факти, але і дає можливість жертвам висловитись та бути почутими. Вже це певним чином реабілітує і допомагає постраждалим оговтатись від пережитого. По-п'яте, відкритість та публічність процесу. Діяльність має супроводжуватись громадськими консультаціями, відкритими слуханнями, створенням та публікацією періодичних звітів. По-шосте, доповнення кримінального правосуддя. Комісія не має ставати частиною судового процесу, але може діяти як доповнюючий механізм у випадках, коли судова система ослаблена або не здатна забезпечити належне переслідування злочинців. По-сьоме, заборона амністії за міжнародні злочини. Комісія, відповідно до Резолюції ПАРЕ, немає права вчиняти амністію та покривати воєнних злочинців. По-восьме, внутрішнє ініціювання. Комісія не має створюватись шляхом нав'язування. Цей процес має бути умотивований з середини держави або суспільства. По-дев'яте, офіційний статус та державне визнання. Держава не має втручатись у діяльність комісії, але має визнавати її суб'єктність як тимчасовий неюрідичний орган, уповноважений розслідувати порушення прав людини. По-десяте, результативність. Комісія за підсумком своєї діяльності має сформулювати рішення, які будуть запропоновані державі або суспільству для їх реалізації (РАСЕ, 2007).

У поствоєнний період окремі регіони нашої країни зіштовхнуться з проблемою вирішення колосальних наслідків російської окупації. Беззаперечно основною метою стане відновлення довіри у суспільстві: між владою та мешканцями, в тому числі внутрішньо-переміщеними особами, а також між окремими суспільними групами, які були розділені в наслідок російської окупації (люди з неокупованих та окупованих частин). Щодо останнього, то тут дуже важливим стає фокус на встановленні правдивої інформації щодо колабораціонізму. До прикладу: люди з неокупованих територій можуть не розуміти позиції тих людей, які були вимушені залишитись під окупацією та вважати їх колаборантами. Окрім цього, встановлення правди буде необхідним джерелом для притягнення винних до відповідальності за вчинення злочинів проти населення. Ще один аспект правди – це встановлення фактів та розмірів нанесення шкоди майну осіб, для подальшої компенсації. Нарешті, саме право на правду може відіграти важливу емоційно-психологічну роль у реабілітації жертв війни: ВПО та мешканці прифронтових міст мають право визнання своїх страждань, а люди, що залишились і чинили спротив – на відзначення їх тихої, але важливої боротьби.

Вже з цього постає розуміння необхідності у створенні комісії, яка б займалась конкретно встановленням питань фактичної дійсності. Звісно, комісія правди не стане панацеєю, але беззаперечно матиме свій ефект у відновленні країни у поствоєнний період. Для розробки моделі структури та складу комісії правди у національному контексті доцільно спиратися на досвід ініціативи RECOM (Балкани) [RECOM Reconciliation Network, n.d; Petar Ristić. 2019.], адаптувавши її до локальних реалій. Формування комісії має базуватися на принципах прозорості, незалежності, компетентності та підзвітності через механізм відкритого громадського добору. До складу комісії мають увійти фахівці з міжнародного гуманітарного та кримінального права, правозахисники з досвідом допомоги ВПО та пошуку зниклих, а також представники постраждалих громад, зокрема особи з деокупованих територій і родини загиблих чи полонених. Важливим елементом є залучення медіа для забезпечення суспільної довіри та експертів із гуманітарних дисциплін (істориків, психологів, архівістів) для якісної фіксації фактів. Головною умовою ефективності органу є його політична незалежність, що досягається шляхом відкритого конкурсу та регулярного звітування безпосередньо перед громадськістю.

Вважаємо, що відповідні комісії мають виконувати наступні основні функції: по-перше, це збір свідчень шляхом проведення інтерв'ю з потерпілими та свідками, аналізуючи, документуючи та передаючи необхідну інформацію судовим органам; по-друге, це проведення публічних слухань де може бути залучена велика кількість представників суспільства, що має сприяти прозорості та зростання довіри до структури; по-третє, це формування періодичних звітів з зазначенням фактів, аналітики та викладанням основних висновків та рекомендацій; по-четверте, це координація з державою та міжнародними органами, з особливою увагою на співпрацю з органами ЄС (Рада Європи, за потреб ЄСПЛ). по-п'яте, це створення доказової бази для обґрунтування певних дій держави: реформ або затребування компенсації для потерпілих від збройної агресії РФ.

Варто наголосити, що комісії мають тісно співпрацювати з національною судовою системою, передаючи їм усю доцільну інформацію щодо вчинення кримінально караних діянь. Наразі триває процес створення спеціального міжнародного суду/трибуналу з воєнних злочинів РФ в Україні, проте, якщо такий суд запрацює, то комісія має співпрацювати як з національними судами, так і міжнародними установами. По-друге, основний фокус має бути на принципі доповнюваності. Комісія не має перебирати на себе функції слідчих, прокурорів тощо. Натомість, основний фокус має бути переведений на сприяння поствоєнного відновлення суспільства, залишаючи реалізацію кримінальної відповідальності судовій системі.

Насправді існує лише один, але досить суттєвий ризик: ризик втрати незалежності. Комісія має бути відмежована від політичного впливу. Звинувачення в упередженості та політичній зацікавленості може вцент зруйнувати суспільну довіру. Окрім цього, належну увагу варто приділити питанням фінансової та операційної автономії. Комісія має отримувати фінансування з відкритих джерел та мати право самостійно розпоряджатись коштами, відповідно до своїх функцій. Операційна автономія полягає у можливості вчиняти дії, передбачені мандатом, без будь-якого впливу знову. Комісія має бути самодостатньою та мати реальну дієздатність (González & Varney (eds.), 2013, с.22).

Висновки. Проведений аналіз продемонстрував, що комісії правди є важливим, а інколи і невід’ємним, компонентом перехідного правосуддя. Основне призначення комісії – встановлення фактів масових порушень людей, які виникають у наслідок суспільних потрясінь. Механізм та структура комісій правди є досить гнучкими та базуються на таких принципах, як відкритість, підтримка жертв та комплексний підхід до вирішення проблем постконфліктного суспільства. Міжнародний досвід, який вже наразі вироблений низкою країн з Латинської Америки, Африки та Балканського півострову, доводять, що комісії можуть бути ефективним інструментом для відновлення суспільства, його примирення та моральної допомоги жертвам.

Важливо, що комісії правди можуть доповнювати діяльність органів національного судочинства, забезпечуючи незакріплене у теорії, але доведене на практиці, право людей на правду. Діяльність комісій фокусується не лише на доведенні факту вчинення злочинів, але і на визнанні людських страждань, документуванні важливих історичних факторів та сприяння примирення у суспільстві. Порівняння судових та несудових механізмів правосуддя доводить, що останні мають ширше бачення причин конфлікту і можуть краще нівелювати їх наслідки.

Для України створення комісії правди є актуальним через збройну агресію РФ та доцільним, за умов співпраці цих установ паралельно з судовими структурами і за умов забезпечення прозорості та залучення громадського суспільства. При створенні концепції моделі комісій правди найбільш доцільною для України є врахування балканського досвіду RECOM. Ефективність такої структури безпосередньо залежить від її політичної незалежності, фінансової автономії та прозорого формування складу з-поміж правозахисників, юристів і представників постраждалих громад. Діяльність комісії не повинна підміняти собою роботу слідчих органів, її роль полягає в доповнюваності судової системи через збір свідчень, проведення публічних слухань та формування доказової бази для реформ і репарацій. Тісна координація з національними судами та міжнародними трибуналами у поєднанні з підзвітністю громадськості дозволить комісії стати дієвим інструментом правосуддя, що мінімізує ризики політичного маніпулювання та сприятиме реальній суспільній реінтеграції.

Комісія правди виступає важливим елементом післявоєнного відновлення суспільства. Вона не здатна замінити суд, але, на відміну від останнього, здатна забезпечити моральне та інформаційне підґрунтя для примирення та формування культури пам’яті у суспільстві. Для національного контексту створення комісії має особливе значення: це буде крок до визнання страждань та боротьби українців як на вільній, так і на окупованій частині області. Право бути почутими – це найменше, чим має бути забезпечене населення у поствоєнний період. Всезагальне сприяння з боку громадянського суспільства функціонуванню перехідного правосуддя повинно стати запорукою успішного та ефективного переходу до миробудування в Україні.

Бібліографічний список

- Additional Protocol I to the Geneva Conventions of 12 August 1949 (1977) Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts, 8 June. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
- Chr. Michelsen Institute (n.d.) *Transitional justice: lessons for Sudan*. Available at: <https://www.cmi.no/resources/179-what-is-transitional-justice>

- Parliamentary Assembly of the Council of Europe (2007) *Use of experience of the “truth commissions”*, Doc. 11459, 4 December. Available at: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=11788&lang=en>
- González, E. and Varney, H. (eds.) (2013) *Пошук правди: елементи створення ефективної комісії правди*. Пер. з англ. О. Біда та С. Рибалко. Київ: Міжнародний центр правосуддя перехідного періоду. Available at: <https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2020/07/ICTJ-Book-Poshuk-Pravdy-2013-Ukr.pdf>
- Grodsky, B. (2009) ‘International prosecutions and domestic politics: the use of truth commissions as compromise justice in Serbia and Croatia’, *International Studies Review*, 11(4), pp. 687–706. Available at: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2486.2009.00891.x>
- Hayner, P.B. (2011) *Unspeakable truths: transitional justice and the challenge of truth commissions*. New York and London: Routledge, pp. 91–109.
- Kritz, N. (ed.) (1995) *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regime* DOI: [10.1017/S0892679400007991](https://doi.org/10.1017/S0892679400007991)
- Rangelov, I. and Teitel, R. (2014). Transitional Justice. In *The Handbook of Global Security Policy* (eds M. Kaldor and I. Rangelov). <https://doi.org/10.1002/9781118442975.ch19>
- RECOM Reconciliation Network (n.d.) *Western Balkans*. Available at: <https://www.recom.link/en/tag/western-balkans>
- Ristić, P. (2019) *Towards a truth and reconciliation commission for the former Yugoslavia*. Berlin: Deutsches Institut für Menschenrechte. Available at: <https://www.menschenrechte.org/en/wp-content/uploads/sites/2/2019/02/Towards-a-Truth-and-Reconciliation-Commission-for-the-former-Yugoslavia.pdf>
- Stanford Encyclopedia of Philosophy (2014) *Transitional justice*, 4 April. Available at: <https://plato.stanford.edu/entries/justice-transitional>
- Transitional Justice: Lessons for Sudan. Chr. Michelsen Institute. <https://www.cmi.no/resources/179-what-is-transitional-justice>
- United Nations (2006) *International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance*, 20 December. Available at: https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx?src=treaty&mtdsg_no=iv-16&chapter=4
- United Nations Economic and Social Council (1997) *The administration of justice and the human rights of detainees*, E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1. Available at: <https://docs.un.org/en/E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1>
- United Nations Human Rights Council (2017) *Rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies*, A/HRC/36/50, 23 August. Available at: <https://undocs.org/ru/A/HRC/36/50>
- Vegh Weis, V. (2023) ‘Exploring the world’s first successful truth commission: Argentina’s CONADEP and the role of victims in truth-seeking’, *Journal of Human Rights Practice*, 15(1), pp. 100–117. Available at: <https://academic.oup.com/jhrp/article-abstract/15/1/100/6971859>
- Багінський, А.В. (2019) ‘Правосуддя перехідного періоду: поняття та функції’, *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 4(44), с. 74–78. Available at: <https://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/view/199361/199518>
- Кіщенко, С. (2020) *Комісія зі встановлення правди: міжнародний досвід та реалії України*. Київ: Фонд імені Фрідріха Еберта. Available at: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/17232.pdf>
- Лузан, Т. (2021) ‘Перехідне правосуддя: історія становлення і зміст поняття’, *Юридична газета*, 28 квітня. Available at: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/perehidne-pravosuddya-istoriya-stanovlennya-i-zmist-ponyattya.html>

Чарнота, А. (2013) 'Про яскравий випадок невизначеності, або правосуддя перехідного періоду і верховенство права', *Філософія права і загальна теорія права*, (2), с. 185–193.

References

- Additional Protocol I to the Geneva Conventions of 12 August 1949 (1977) Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts, 8 June. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
- Chr. Michelsen Institute (n.d.) Transitional justice: lessons for Sudan. Available at: <https://www.cmi.no/resources/179-what-is-transitional-justice> (Accessed: 19 April 2026).
- Parliamentary Assembly of the Council of Europe (2007) Use of experience of the “truth commissions”, Doc. 11459, 4 December. Available at: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=11788&lang=en>
- González, E. and Varney, H. (eds.) (2013) *Poshuk pravdy: elementy stvorennia efektyvnoi komisii pravdy*. Per. z anhл. O. Bida ta S. Rybalko. Kyiv: Mizhnarodnyi tsentr pravosuddia perekhidnoho periodu. Available at: <https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2020/07/ICTJ-Book-Poshuk-Pravdy-2013-Ukr.pdf>
- Grodsky, B. (2009) 'International prosecutions and domestic politics: the use of truth commissions as compromise justice in Serbia and Croatia', *International Studies Review*, 11(4), pp. 687–706. Available at: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2486.2009.00891.x>
- Hayner, P.B. (2011) *Unspeakable truths: transitional justice and the challenge of truth commissions*. New York and London: Routledge, pp. 91–109.
- Kritz, N. (ed.) (1995) *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regime* DOI:10.1017/S0892679400007991
- Rangelov, I. and Teitel, R. (2014). *Transitional Justice*. In *The Handbook of Global Security Policy* (eds M. Kaldor and I. Rangelov). <https://doi.org/10.1002/9781118442975.ch19>
- RECOM Reconciliation Network (n.d.) *Western Balkans*. Available at: <https://www.recom.link/en/tag/western-balkans>
- Ristić, P. (2019) *Towards a truth and reconciliation commission for the former Yugoslavia*. Berlin: Deutsches Institut für Menschenrechte. Available at: <https://www.menschenrechte.org/en/wp-content/uploads/sites/2/2019/02/Towards-a-Truth-and-Reconciliation-Commission-for-the-former-Yugoslavia.pdf>
- Stanford Encyclopedia of Philosophy (2014) *Transitional justice*, 4 April. Available at: <https://plato.stanford.edu/entries/justice-transitional> (Accessed: 19 April 2026).
- Transitional Justice: Lessons for Sudan. Chr. Michelsen Institute. <https://www.cmi.no/resources/179-what-is-transitional-justice>
- United Nations (2006) *International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance*, 20 December. Available at: https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx?src=treaty&mtdsg_no=iv-16&chapter=4
- United Nations Economic and Social Council (1997) *The administration of justice and the human rights of detainees*, E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1. Available at: <https://docs.un.org/en/E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1>
- United Nations Human Rights Council (2017) *Rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies*, A/HRC/36/50, 23 August. Available at: <https://undocs.org/ru/A/HRC/36/50>
- Vegh Weis, V. (2023) 'Exploring the worlds first successful truth commission: Argentinas CONADEP and the role of victims in truth-seeking', *Journal of Human Rights Practice*, 15(1), pp. 100–117. Available at: <https://academic.oup.com/jhrp/article->

abstract/15/1/100/6971859

- Bahinskyi, A.V. (2019) 'Pravosuddia perekhidnoho periodu: poniattia ta funktsii, Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo, 4(44), s. 74–78. Available at: <https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/199361/199518>
- Kishchenko, S. (2020) Komisiia zi vstanovlennia pravdy: mizhnarodnyi dosvid ta realii Ukrainy. Kyiv: Fond imeni Fridrikha Eberta. Available at: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/17232.pdf>
- Luzan, T. (2021) 'Perekhidne pravosuddia: istoriia stanovlennia i zmist poniattia, Yurydychna hazeta, 28 kvitnia. Available at: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/perekhidne-pravosuddya-istoriya-stanovlennya-i-zmist-ponyattya.html>
- Charnota, A. (2013) 'Pro yaskravyi vypadok nevyznachenosti, abo pravosuddia perekhidnoho periodu i verkhovenstvo prava, Filosofiia prava i zahalna teoriia prava, (2), s. 185–193.

**Hrushko M.,
Hulievska H.,
Mykhailyk H.**

TRUTH COMMISSIONS AS COMPONENTS OF TRANSITIONAL JUSTICE: INTERNATIONAL LEGAL EXPERIENCE AND NATIONAL CONTEXT

This article analyzes the concept of transitional justice, particularly the work of truth commissions as a key component of the transitional period. As events of recent decades have shown, the modern world has become extremely unstable. The study and implementation of the concept of transitional justice help identify mechanisms for resolving complex issues and problems in the society of a state that is in the process of transitioning from an authoritarian regime to democracy or from armed conflict to peace. There is no single definition of the term or mechanism of transitional justice, but as an instrument for achieving peace, transitional justice has gained widespread international recognition and application. The relevance of this work stems from Ukraine's growing need to implement transitional justice mechanisms, particularly in regions that have endured prolonged occupation and armed aggression and require tools to establish the truth, acknowledge the suffering of victims, document human rights violations, and promote reconciliation. A truth commission is a crucial element of this process, as it not only records the facts of the past but also helps build trust between citizens and the state, laying the groundwork for a just post-conflict recovery.

The aim of this study is to analyze the international legal foundations of truth commissions, assess their effectiveness as non-judicial mechanisms for establishing the truth within the framework of transitional justice, and develop a conceptual model of a truth commission for the post-war reconstruction of regions. This article explores the concept and nature of truth commissions in global international legal practice, analyzes the functions and principles governing the work of truth commissions, as well as their relationship with the national judicial system; it also outlines opportunities for implementing such a mechanism in Ukraine, specifically the creation of regional models of truth commissions. For a comprehensive and complete understanding by society, it is necessary to examine both the theoretical and practical aspects of this issue. Transitional justice mechanisms are important not only in post-conflict periods or crisis situations; they can also be effective for society during the inactive phase of the conflict itself. A distinctive feature of transitional justice is its temporary and extraordinary nature, along with its constituent elements.

Keywords: *armed conflict, transitional justice, human rights, truth commission, right to the truth, accountability under international law, reconciliation, non-judicial justice, post-conflict recovery, post-conflict settlement, diplomacy as dispute resolution*

Статтю було подано / The article was submitted	06.04.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	21.04.2026